

Teorie na svých okrajích

Miroslav Petříček

Věda je teorie a teorie je věda. Avšak tato tautologie je vnitřně soudržná jen zdánlivě. Tak například má „teorie“, pokud se tohoto slova používá v souvislosti s chápáním umělecké tvorby, velmi specifický ráz a patrně v ní platí i jiná paradigma než ve vědách přírodních či exaktních. Je otázka, zda tuto odlišnost bereme dostatečně vážně na vědomí. A zda není naopak na místě připomínat si i banální fakta: teorie (či „vědeckost“) v humanitních vědách trpí často tím, že chce své modely a postupy obhajovat v konfrontaci s paradigmaty takzvaných přisných věd místo toho, aby se hlouběji zabývala svou odlišnou povahou: takto si ve zbytečné polemice s přisnou vědou své modely sama před sebou skrývá, přizpůsobuje je tomu, čím nejsou.

Takto lze zhruba vyznačit téma následující úvahy, která by měla mít čtyři hlavní body, jež napřed stručně naznačím, a teprve poté se je pokusím rozvést.

1. *Odlíšnost spočívá ve východisku*, jímž je pro humanitní vědy *zkoušenost*, například zkoušenost uměleckého díla, at literárního, at jiného. Anebo také: zkoušenost události (zejména v historiografii). Momentem této zkoušenosti je to, co se už od dob Wilhelma Diltheye označuje slovem *jedinečnost*. Je ale otázka, co tímto slovem míníme dnes. Není totiž vyloučeno, že tradiční vymezení, je- co tímto slovem nazýváno, je v novokantovské škole (nomothetické versus idiografické vědy), hož původ je v poznámenání tím, že je symetrickým protikladem obecnosti, jak je je neblaze poznámenáno tím, že je symetrickým protikladem obecnosti, jak je definována přírodní vědou, a ta pak definuje i onu jedinečnost, s níž mají co dělat „vědy“ o člověku. Takto se ztrácí ze zřetel, že přisná, zobecňující věda, se zabývá podobností, zatímco humanitní obory kladou důraz na diference, jež jsou podobnostími zastírány.

2. *Jedna z možných terapií*: vrátit se před rovinu teorii, proniknout pod vrstvu, v níž se teorie (všeho druhu) teprve budují. Jedním z neopozoruhodnějších momentů tohoto předteoretického pole je setkání s *rezistencí*, a to jakožto produktivní. Chci tím naznačit toto: pokud by například texty neodkazovaly (přímo) k mimotextové realitě, ani zdaleka by to ještě nemuselo znamenat, že by nemohly být místem, kde se realita *ukazuje*. Třeba tak, že určité texty (možná ale všechny) jsou neredukovatelně neprůhledné, to jest že se vzpírají snaze učinit je zcela transparentními. Rezistují, podřizujíce jestliže se vždy cosi neprostopupného (což je možná i motivem oné „nezáměrnosti“, v které na konci své dráhy upozorňoval Jan Mukařovský). Tato rezistence by pak na jedné straně mohla být klíčem k tomu, jak chápat jedinečnost, a na stra-

boli je třeba uchopit tyto pojmy v okamžiku, kdy se z předteoretické půdy teprve začínají vynořovat, poznat tak říkáte jejich rodny list. Proč? Protože jedním z velmi nápadných rysů této zkušenosti je, že to, čemu se snažíme porozumět, se *vzpírá* tomu, aby bylo beze zbytku zvnějšněno do pojmu. Což znamená, že klíčem k hledané specifčnosti humanitěvých „metod“ je to, co *zbyvá*, a co nosí, ale na druhé straně to rovněž znamená, že cílem interpretace není tento odpor zlomit. Toto vzpírající se *zbyvání* je možná dokonce sama podstata našeho předmětů.

A je to rovněž jeden ze silných momentů Derridovy dekonstrukce. V souvislosti s úvahou o řeči jako sdělování totiž Jacques Derrida zavádí v eseji „Signatura, událost, kontext“ jistý neologismus, jenž má vystihnout jednak to, že řeč je schopna sdělovat identické obsahy, jednak obsahy nové (velmi zhruba řečeno). Jeho úvaha dospívá nakonec k tomu, že podmínkou je neodstranitelný moment non-identity, totiž to, že v opakování nějakého znaku se jeho význam uchovává i ve změnách kontextech, aniž se ale toto významové jádro (toho, co je všem výskytům společné) vyjevuje jinak než jako to, co v řečeném vždy ještě *zbyvá* neřečeného. A právě k této mezeře, kterou je znak vždy oddělen od plně definovaného významu a každá zkušenost od svého významového vyphně (adomnovsky řečeno: k tomuto vychylování pojmu k výrazu a výrazu k pojmu), odkazuje Derridův „pojem“ *resistance non présente*.

Ve slově „resistance“ slyšíme obojí: *zbyvání* (a to neredukovatelné) i rezistenci; určení „non-présente“ pak poukazuje k tomu, že to, co se takto dává, nelze nikdy cele, to jest právě beze zbytku, zpřítomnit, například učinit zcela transparentním, což působí právě i „přežívání“ (díla, textu, zkušenosti), protože z naší strany této „struktury“ odpovídá potřeba, nezbytnost, nevyhnutelnost interpretace – aniž by ale interpretace měla vést k nějaké Ilkvidaci všeho toho, co *zbyvá* neřečeného. Proto „předmět“, jemuž se snaží porozumět (ať je jím dílo, ať je jím zkušenost, jak ji formulují), není nic substanciálního, nýbrž je to cosi, co je identifikovatelné pouze skrze svá opakování, v nichž vychází najevno a jež jsou jakoby *stopami*, které zanechává.

Že toto vše je nějak obecným shrnutím určité širší (řekněme: filosofické) perspektivy, která je charakteristická pro poslední třetinu 20. století, by bylo možné doložit až nápadnou sblížeností různých motivů v různých oblastech, například právě v zájmu o fenomen stopy. Na jeho počátku je pravděpodobně Kofény vědeckého paradigmatu“ z roku 1979, který byl pak v rozšířené verzi několikrát přečten, vyšel i knižně a dočkal se četných komentářů. Jeho já-

drem je pokus identifikovat ve fenomen stopy a ve čtení ze stop a ve stopách jinné epistemologické paradigma, právě to, jež zakládá odlišnost věd o člověku, a tedy i snaha o kritický návrat k takové interpretací metodě, která vychází z pozůstatků, zapomenutých zbytků či marginálních dat, a to jakožto stop čili *indexů*. Jejich marginálnost je totiž pouze sekundárním efektem dominantního postavení „galileovského paradigmatu“. Jinak řečeno: zanedbatelnost těchto postavění „galileovského paradigmatu“, že to jsou příznaky jedinečnosti (detaili ušního lalůčku na mal-stop tkví v tom, že to jsou příznaky více než to, co podléhá malířské konvenci, bē vypovídá o osobitosti malíře a freudovská přetěknutí). Fenomén avšak analogickým indexem jsou například i freudovská přetěknutí). Fenomén stopy stojí ovšem za pozornost také i z jiného důvodu – je to totiž místo, kde se semiologie (stopa je znak) setkává s fenomenologií (stopa je specifický způsob ukázování). Ale fenomenologie v tomto střetnutí se stopou prochází hlubokou modifikací (která ji na druhé straně sblíží s Derridovou dekonstrukcí).

Stopa je, stručně řečeno, přítomnost nepřítomného jako nepřítomného. Kdekoli cosi rozpoznáváme jako stopu, tam máme před sebou i nepřekonatelnou distanci, v níž se zdržuje to, co stopu zanechalo. To je konstitutivní nedostupnost, ne-návratnost, ale to neznamená, že by se zde nic neukazovalo. Neboť jednak je zpřítomněna sama nepřítomnost nepřítomného, jednak (ale současně) máme před sebou velmi zvláštní způsob *ukázování*, totiž ukázování (se) neukazujícího (se) jakožto neukazujícího (se), a to je dokonce možná základ všeho jevení, důvod, proč užíváme slova „jev“. To, co uniká, se ukazuje, ale jakožto unikající a ve svém unikání; takto se ale ukazuje, takto o sobě dává vědět právě jedinečnost (jakožto difference), aniž se jí děje nějaká újma, aniž je odsouvána svým zobecňováním. Její rezistenci je její unikání.

Tím se ale vracím k již řečenému: co je rezistence předmětů, jemuž se snaží porozumět? Vzpírá se svému naprostému zprůhlednění, ustupuje, a to je způsob, jímž se tento předmět odvírá: právě takto a pouze takto se ukazuje jako on sám, jako cosi jedinečného. Dává se tak, že se odpírá.

To je samozřejmě jen velmi povšechný a zjednodušený popis složitější sítě vztahů. Abych alespoň trochu tuto situaci konkretizoval, zdůrazním v ní další moment. Stopa je index; index je ve vztahu k tomu, co označuje, tak jako otisk je to, co *zbyvá*, když se noha dotkla země, anebo jako fotografie, jež je světelným otiskem toho, co stálo před objektivem, anebo také jako prst, který se na dálku jakoby dotýká toho, k čemu ukazuje, protože kdyby nějak nedosahoval, neukazoval by jako index. Ale distance se zde nikdy nezruší. V tomto smyslu je tedy dotek důležitý aspekt: setkáváme-li se s jedinečným, znamená to, že jsme se jej v jeho unikání dotkli; rezistence je taktitní zkušenost. Každá stopa je jeho otiskem. Ale právě v této chvíli se můžeme zastavit a položit si otázku: co je tedy *interpretace*?

Interpretace implikuje distanci vzhledem k interpretovanému, protože je od něho nějak odchýlená – odchýlená právě po způsobu interpretace, jež je interpretací potud, pokud toto její odchýlování znamená navazování nové kontinuity mezi interpretací a tím, co je interpretováno. Moment odchýlení je ovšem podstatný: interpretace je taková *message*, kterou vnímáme jako novou informaci jen na základě difference vzhledem k tomu, co očekáváme.

Je-li ale interpretaci vlastní jak diskontinuita, tak i kontinuita, potom vystává otázka: nezahnuje v sobě interpretace – a to právě jakožto odchýlení – rovněž moment *mimetický*, garantující kontinuitu tak, jak ji garantuje například dotek a otisk? Neboť (a to, co následuje, je pouze řečnická otázka): byla by vůbec interpretace interpretací, kdyby v ní mimetický moment zcela absentoval? Vždyť je zcela zřejmé, že interpretace musí nějak zůstat v *doteku* s interpretovaným, jinak interpretací není.

4. Filosofické okraje teorii

Právě toto vše pak zjevně ospravedlňuje esej jako privilegovanou, ač nikoli jedinou formu, v níž se tak často vyjadřuje věda o člověku i věda o umění. Avšak metoda hledání takové metody, jež by byla přiměřená tomu, čemu chceme porozumět a co chceme interpretovat (což je vždy cosi jedinečného), a to známe, že esej je současně cosi jako výklad, ale i ustavičná reflexe na postup tohoto výkladu, a že esej zahrnuje rovněž i moment mimetický – protože není interpretace tam, kde není nějaká minimální míra identifikace s interpretovaným. Čilem není rezistenci interpretovaného překonat, nýbrž *rozpoznat v ní smysl*.

Ale to všichni známe z vlastní zkušenosti, jakmile začneme psát: ruka drží pero a píše; její pohyb sice sleduje tvar písma, avšak na druhé straně se snaží být nápodobou myšlenky, která se má do tohoto písma otisknout. Nic z toho ještě není ani teorie, ani věda. Avšak pro humanitní obory je nesmírně důležité, aby věděly, co se děje na jejich okrajích.

Literatura

- Adorno, Theodor W. *Negative Dialektik*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1975.
 Adorno, Theodor W. *Noten zur Literatur*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1981.
 Foster, Roger. *Adorno: The Recovery of Experience*. State University of New York Press, 2007.

Ginsburg, Carlo. „Clues: Roots of a Scientific Paradigm“. *Theory and Science*, 1979, roč. 7, č. 3, s. 273–288.

Ginsburg, Carlo. *Spurensicherung: Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*. Berlin: Wagenbach, 2002.

Theory in Its Margins

An essay on knowledge of the objects of the humanities (personalities, events, works). The motivation for knowing these objects stems from their resistance. It is therefore necessary to regard them as “traces” (indexes) betraying “the presence of the absent”.